

Jessurun d'Oliveira, H.U., *Luceberts zoekend oog. Een lezersvisie op diens gedichten*. Amsterdam: Prometheus, 2015. ISBN 978 90 446 2993 4. € 24,95

Merlyn revisited

Erik Spinoy

De ondertussen vierentachtigjarige Hans Ulrich ('Ulli') Jessurun d'Oliveira is jurist van opleiding en heeft ook het grootste gedeelte van zijn loopbaan besteed aan de studie en de praktijk van het recht. Als hij niettemin grote bekendheid geniet in het Nederlandse literaire veld, dan heeft dat vooral te maken met het feit dat hij in het eerste deel van zijn carrière ook bijzonder actief was in het domein van de literatuurkritiek, bij tijdschriften als *Propria Cures*, *Tirade* en – vooral – *Merlyn*. Dat tijdschrift, dat van 1962 tot 1966 verscheen, heeft in de geschiedenis van de Nederlandse literatuurstudie een canonieke status verworven als voorvechter van de zich toen sterk opdringende 'autonomistische', tekstgerichte benadering. Die status is ook op het trio achter *Merlyn* – naast Jessurun d'Oliveira J.J. Oversteegen (1926-1999) en Kees Fens (1929-2008) – afgestruald. Anders dan zijn beide bentgenoten zou Jessurun d'Oliveira de literatuurstudie echter al gauw de rug toekeren, al werden de banden met het literaire leven nooit geheel verbroken. Zo was hij rond de eeuwwisseling enige jaren voorzitter van het Fonds voor de Letteren.

De *Merlyn*-mythe en het feit dat de krasse tachtiger als laatste overlevende ondertussen het ermee verbonden symbolisch kapitaal monopoliseert, moeten uitgeverij Prometheus tot de publicatie van *Luceberts zoekend oog. Een lezersvisie op diens gedichten* bewogen hebben. Het betreft hier immers een toch wat merkwaardig boek, met een hoog recyclage-gehalte. Alleen de inleidende 'Gebruiksaanwijzing' is nieuw. De meeste andere stukken dateren uit de periode 1959-1968. Drie bijdragen zijn van recenter datum, maar twee daarvan zijn direct verbonden met de *Merlyn*-historie, aangezien ze oorspronkelijk gepubliceerd zijn in de feestbundels voor Oversteegen en Fens.

Zoals uit de titel valt af te leiden zijn de stukken in dit boek met elkaar verbonden door hun preoccupatie met het werk van Lucebert. Een andere rode draad is de reflectie over de goede kritische praktijk, die in zowat elk kapittel terugkeert, maar wel zeer expliciet aan de orde komt in de 'Gebruiksaanwijzing' en in de afsluitende bijdrage.

Het is vooral deze reflectie die *Luceberts zoekend oog* instructief maakt. Al gauw blijkt dat Jessurun d'Oliveira's opvattingen sinds *Merlyn* nauwelijks geëvolueerd zijn. De recente ontwikkelingen in de literatuurstudie zijn

weliswaar niet onopgemerkt aan hem voorbijgegaan. Zo schrijft hij in de uit 2004 daterende slottekst terecht: 'de context van literaire werken, zowel de geschreven als de maatschappelijke is weer in het blikveld gekomen' (p. 237). Die omslag heeft hij echter zelf niet mee voltrokken, en de oude 'ergocentrische' (p. 12) posities blijken met overtuiging te worden verdedigd: de tekst is 'autonoom' (13) en de 'eigen organisatie' (p. 223) fundeert het 'specifiek literaire' (p. 218) karakter ervan. De 'core business' (p. 238) van de literatuurstudie is de hermeneutiek, het zo adequaat mogelijk interpreteren van de tekst. De 'bedoeling van de dichter' (p. 9) – voor zover we die al zouden kunnen kennen (p. 11) – en de 'ontstaansgeschiedenis' (p. 223) van het werk zijn irrelevant voor de interpretatie. 'Biografische input brengt alleen schade aan.' (p. 9) De goede literaire tekst is coherent (p. 14), en de interpretatie moet aan dat samenhangende karakter maximaal recht doen. De goede interpretatie is controleerbaar (p. 218), wat betekent dat de subjectief-emotionele component van de lezersreactie niet in de beschouwing mag worden betrokken, en laat normatieve uitstralingen toe ('oordelen over waarde en kwaliteit', p. 218).

Deze stellingen vormen samen een synopsis van het *Merlyn*-programma, waar Jessurun d'Oliveira ook vandaag nog voor blijft staan, hoezeer hij ook bij herhaling beklemtoont dat noch hijzelf noch zijn bentgenoten dat programma dogmatisch hebben beleden (pp. 12, 26, 225). Zo stelt hij dat *Merlyn* nooit een 'volstreekte isolering' (p. 223) van de tekst heeft nagejaagd, en dat Fens en Oversteegen in hun latere kritische praktijk de grenzen van de tekst ruim te buiten zijn gegaan (p. 239). Zelf had hij dat al eerder gedaan in de interviewbundel *Scheppen riep hij gaat van au* (1965, 1977⁴, 2009⁵), die laat zien dat hij de auteur niet rigoureuus buitenspel zet. Het boek bevat trouwens ook het bekende, uit 1959 daterende interview met Lucebert, dat in *Luceberts zoekend oog* wordt hernomen.

Jessurun d'Oliveira relateert het *Merlyn*-programma voorts door erop te wijzen dat het in dialoog met een historische context is geformuleerd, meer bepaald als reactie tegen het nog nawerkende personalisme van *Forum* en onder invloed van (toen zelf al niet meer zo actuele) ontwikkelingen in de internationale literatuurwetenschap, meer bepaald in de 'Anglo-Amerikaanse literatuurkritiek [...], en met name de analytische stromingen daarin' (p. 222). Ten slotte blijkt hij zich er ook wel van bewust dat het interpretatieproces zelf zich niet in een vacuüm voltrekt en ook niet los gezien kan worden van de particuliere geschiedenis en identificaties van het lezende subject ('ieder met zijn eigen bagage', p. 24).

Dit belet allemaal niet dat *Merlyn* de kern blijft uitmaken van Jessurun d'Oliveira's visie op de literatuurkritiek. Dat blijkt onder meer uit zijn uitval naar de recente mediatisering van de literatuur en de bijbehorende aandacht voor de persoon van de auteur ten koste van de 'specifieke aandacht voor de stijl, de structuur' (p. 12). Het valt ook af te leiden uit zijn blijvende waardering voor Lucebert, het boegbeeld van de 'moderne', complexe, vormgerichte poëzie van de Vijftigers. Hun poëtica kan in een aantal opzichten als een anticipatie op de *Merlyn*-opvattingen worden beschouwd, maar tegelijk zijn er ook belangrijke meningsverschillen. Zo is het streven van de Vijftigers naar een maximale on-middellijkheid duidelijk niet Jessurun d'Oliveira's grootste bekommernis (zie p. 90). Daartegenover staat de hoge moeilijkheidsgraad en de markante 'onherhaalbaarheid van de vorm' (p. 96) van de Vijftigerspoëzie, die de *Merlyn*-exegeet een gedroomde gelegenheid geeft zijn lezerscapaciteiten maximaal aan het werk te zetten.

In *Luceberts zoekend oog* resulteert dit alles in een leespraktijk die, in het beste geval, de lezer meeneemt op een geduldige, nauwgezette, tastende exploratie van de betekenis mogelijkheden van de besproken gedichten. Wie waarachtig in poëzie en meer bepaald in Lucebert geïnteresseerd is, kan er geen bezwaar tegen hebben bij de hand genomen te worden door deze aandachtig lezende kenner en bewonderaar van dit oeuvre.

Tegelijk laten Jessurun d'Oliveira's lectures echter ook de beperkingen van de *close reading* nog eens goed zien: enerzijds dreigt de zin voor het detail en de fijne nuance wel eens om te slaan in het uitmelken van pietluttigheden; anderzijds blijven om onopgehelderde redenen betekenisaders onontgonnen, of worden elementen die niet passen in het streven om 'de tekst doorzichtig te maken' (p. 86) soms haastig onder de mat geveegd – al geeft Jessurun d'Oliveira een enkele keer ook wel toe dat 'zin en betekenis van een paar plekken in het gedicht' (p. 199) onhelder blijven.

Daarnaast blijft het blikveld soms op hinderlijke wijze beperkt door de concentratie op de tekst zelf: situering van de besproken teksten in het oeuvre van Lucebert is er wel, maar blijft opvallend beperkt en betreft dan vooral formeel-stilistische (bijvoorbeeld het frequente gebruik van de apokoinou, p. 205) en ook wel eens thematische (p. 54) kwesties. Hetzelfde geldt voor het leggen van verbanden met de paratekst en de intertekst: het gebeurt wel (zie bijvoorbeeld pp. 65, 75, 200-201 en 210-211), maar mondjesmaat. Biografie en tekstgenese worden op enkele uitzonderingen na (bijvoorbeeld de verwijzing naar Luceberts kleurenblindheid, p. 200) principieel (zie pp. 78-80) genegeerd.

Een frappante illustratie hiervan is de correctie die Jessurun d'Oliveira zich permitteert in het gedicht 'Johan van der keuken-cineast': 'de schreeuw van de dove' leest hij als 'de schreeuw aan de dove', niet omdat er enige aanwijzing zou bestaan dat hier een drukfout staat (met dergelijke kwesties houdt de gesmade tekstgenese zich onledig), maar wel omdat hem dat toelaat om tot een argumentatie te komen die 'meer 'sense' aan het gedicht' (p. 187) kan ontlokken.

Door dit alles is *Luceberts zoekend oog* vooral een interessante publicatie geworden voor wie nog eens in concreto wil zien waar *Merlyn*, en meer in het bijzonder deze vertegenwoordiger ervan, voor staat. Meegenomen daarbij is dat het boek ook aanleiding geeft tot een hernieuwde confrontatie met de teksten van Lucebert. Het zal andere lezers ongetwijfeld anders vergaan en de dichter zal ook nu nog best zijn diehard fans hebben, maar mij frappeerde toch vooral hoe gedateerd ook deze poëzie ondertussen is geworden.

In deze zin stemmen het object van *Luceberts zoekend oog* en de bundel zelf volmaakt overeen: beide zijn uit een geheel andere discursieve bedding tot ons gekomen. Als ze ons nog aanspreken, dan kennelijk steeds minder omdat we ons er hier en nu mee kunnen identificeren, maar vooral omdat ze een nog lichtend spoor zijn van die verdwenen context.

Over de auteur

Erik Spinoy is gewoon hoogleraar Nederlandse letterkunde en culturele theorie aan de Universiteit van Luik. Hij promoveerde op een proefschrift over de esthetica van het sublieme en het werk van Van Ostaijen, over wiens werk hij ook ruim publiceerde. Zijn huidige onderzoek richt zich op de historische context en bronnen van Van Ostaijens werk.